

Het humanisme te Brugge.

Een overtrokken begrip ?

door

A. DEWITTE

DE PERIODE 1463-1652

We stellen ons voor hieronder bericht en interpretatie te brengen van een omvangrijke groep litteraire, wetenschappelijke en pedagogische publicaties, waarvan de gemene noemer het epitheton *Brugensis* na de auteursnaam is.

De aangeduide periode van zowat 200 jaar groepeerde een honderdtal namen, die vrij gemakkelijk kunnen worden teruggevonden omheen het Leuvense *Collegium Trilingue* enerzijds, terwijl alle recente studies door ons werden gegroepeerd in bijlage 3 van *Scholen en Onderwijs te Brugge in de Middeleeuwen*¹. Wij achten ons door deze verwijzing ontslagen van een hinderlijke reeks voetnoten en zullen hieronder pogen deze *viri docti* rond een reeks themata te groeperen.

In de laatste paragraaf zullen wij dit humanisme nog iets ruimer, of wellicht precieser, omschrijven, door het bij staatsmanschap te betrekken, en op die manier dit humanisme een aparte plaats te geven in het bredere Nederlandse humanisme van voornamelijk de 16e eeuw.

Het is duidelijk dat van de zowat 100 geciteerde namen wij voorerst slechts bij een tiental over afzonderlijke (fragmentarische) studies beschikken, en ten tweede wij niet in staat waren dit totale oeuvre te lezen en te interpreteren.

Op die manier biedt dit overzicht op verscheidene plaatsen eerder een leidraad die latere studie moet aanvullen, voornamelijk dan de filologische waarde van de betrokken auteurs.

Wij willen daarnaast vooraf opmerken dat wij betreffende G. Cassander, wiens invloed omgekeerd evenredig is aan zijn

1. H. De Vocht, *History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense. 1517-1550*, Leuven, *Humanistica Lovaniensia*, dln. 10-13 (1951-1955), 4 dln., passim; en A. Dewitte, *Scholen en Onderwijs te Brugge gedurende de Middeleeuwen, Handelingen Société d'Emulation*, Brugge, dl. CIX (1972), vnlk. pag. 197-216. Alleen P. de Ponte, J. L. Vives, F. Craneveld, J. de Meyere, J. de Corte, G. Cassander, F. Modius, L. Carrio, V. Giselin, J. Lernout en B. Vulcanius werden door recente studies en artikels enigszins beter bekend.

verblijf te Brugge, over onvoldoende detailstudie beschikken om zijn reële waarde, groter dan die van Erasmus te Brugge althans, te schatten². Eenzelfde probleem stelt zich bvb. voor het vooral pedagogische œuvre van J. L. Vives en zijn relatie tot het Brugse milieu; en voor de talrijke overige Brugse privé-leraren – voor de 16e eeuw hebben we zelfs namen van een 20-tal houders van privé-Latijnse scholen te Brugge alleen, – van wie het leerprogramma mét de invloeding onvoldoende kunnen worden bestudeerd³.

Doelstelling van deze bijdrage tenslotte is een onderzoek naar de motieven die Erasmus ertoe aanzetten in 1526-7 aan L. Casembroot, de eerste Brugse leraar Grieks, daarna, na studies te Padua, stadsjurist, te schrijven *Brugensium ingenia simillima Atticis esse*, een uitspraak door G. Cassander hernomen in 1541 en breder uitgelegd: *ob civium comitatem, benignitatem, ingenii excellentiam, morumque suavitatem, doctrinae et literarum cultum, facundiam, legis quoque disciplinam, religionem*⁴.

Ons onderzoek neemt een aanvang in 1463, wanneer de Oudenburgse schoolrector Jan vander Veeren de *Elegantiarum Libri Sex* van L. Valla (pas gepubliceerd in 1471) verdedigt t.a.v. de *Institutiones Grammaticae* van Priscianus⁵, te Brugge nog als basis voor onderwijs in het Latijn algemeen in gebruik; en eindigt bij de meerzinnige figuur van Ol. de Wree (1596-1652).

Deze materiële aflijning bevat, zoals hieronder blijkt, een reeks constanten die enerzijds de mogelijkheid van een Brugse traditie openen, en anderzijds bijzonder goed beantwoorden aan de dogmata van het Europese humanisme met als inspiratoren te Brugge na mekaar: L. Valla (ab 1463); D. Erasmus (ab 1515); G. Cassander (ab 1540) en J. Lipsius (ab 1564)⁶.

Als belangrijkste intellectuele beïnvloedingspunten moeten voor Brugge worden vermeld het Leuvense *Collegium Trilingue*, met, ca. 1400 J. Gerson, en naar het einde van de 15e eeuw, de Parijse Sorbonne en figuren als J. Lefèvre d'Étaples en F.

2. Voor G. Cassander beschikken wij, naast apologetische fragmenten bij A. C. De Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, dl. 1, Brugge 1895, pag. 387-619, alleen over M. E. Nolte, *G. Cassander en zijn oechumenisch streven*, diss. Nijmegen, Fac. Letteren en Wijsbegeerte, 1951.

3. A. Dewitte, *art. cit.*, pag. 184-85.

4. C. Carton, *G. Cassander. Oratio in laudem urbis Brugensis*, Gent, 1847, pag. 4. De relatie mét en vergelijking als een Athenae Belgicae gaat overigens door tot voorbij Lips bij O. de Wree.

5. G. G. Meersseman, *L'Épistolaire de Jean van den Veren et le début de l'humanisme en Flandre*, in *Humanistica Lovaniensia* dl. XIX (1970), Leuven 1970, pag. 119 sq.

6. Zie o.m. A. Dewitte, *Erasmus en Brugge 1515-1536, Handelingen Soc. d'Emul.*, Brugge dl. XCIV (1957), pag. 5 sq.; A. Dewitte, *Justus Lipsius en Brugge 1564-1606, Brugse Ommeland* 1961, pag. 2 sq.

Andrelini⁷; vanaf 1562 worden de universiteit en de Colleges te Douai centra even belangwekkend als voorheen het *Collegium Trilingue*⁸.

1. De studie van het Grieks

Grieks als leervak te Brugge in de *scola maior* komt voor vanaf 1518-1520 wanneer dit in de Donaasschool gedoceerd wordt door de medicus H. Florenas en hierbovenvernoemde L. Casembroot; vóór 1528 in de school van de Lieve-Vrouwkerk waar Lucianos, Plato, Aristophanes, Theocritos, Homeros worden gedoceerd door Jan Van Strazeele – om vanaf 1541 doorlopend gedoceerd te worden aan de Illustere School, *gymnasium pietatis*, van Jan de Witte, waar het als basisprogramma voor de leergangen *bonae et sacrae litterae* was opgenomen⁹.

In 1530 echter had de schoolrector van Sint-Donaas A. Chilius reeds teksten van Aristophanes en Lucianos naar Latijnstalig toneel omgewerkt¹⁰; de Lucianus-tekst was misschien een adaptatie van een gelijkaardige prestatie van zijn voorganger (1484-86) de schoolrector H. Van Dommele¹¹. Kort daarop publiceerde de stadspensionaris Fr. Craneveld een Latijnse vertaling van drie Homeliën van Basilius, 1534; en in 1536 bracht de toekomstige Brugse stadsschepen en pensionaris Jac. de Corte, een student van Vives, een Latijnse vertaling van de Griekse *Paraphrase* van Theophilus op de *Instituten* van Justiniaan¹².

Dit dan als vroegste Brugse voorbeelden die later zowel door Craneveld en De Corte enerzijds, bij vooral B. Vulcanius met zijn uitgave van het oeuvre van Cyrillus (1605) en zijn *Thesaurus utriusque linguae* (1600) een hoogtepunt kregen.

Wel is in 1536 de uitspraak van humanisme bij De Corte – hernomen door Cassander voor de *bonae litterae* – typerend: *Quamquam, o nemo se committat, sed omnes potius graecis literis operam dent, ut in pristinum decus redeat jurisprudentia.*

7. E. Van Steenberghe, *Gerson à Bruges*, *Rev. d'Hist. Ecclés.* 31 (1935), pag. 5-52; A. Renaudet, *Préréforme et Humanisme à Paris pendant les premières guerres d'Italie*, Parijs 1916; en J. P. Massaut, *Josse Clichibove, l'Humanisme et la réforme du clergé*, 2 dln, Luik, Fac. Phil. et Lettres, fasc. 183 (1968), passim.

8. Zie o.m. A. Viaene, *Vlaamse Vluchtelingen te Douai*, *Hand. Soc. d'Emul.*, dl. XCIII (1956), pag. 5-37.

9. A. Dewitte, *Scholen en Onderwijs*, pag. 154-55.

10. A. C. De Schrevel, *Op. cit.*, pag. 223-225.

11. Archief Bisdome Brugge, Arch. Sint-Donaas, *Rekeningen van de Kerkfabriek 1486-87*, fol. 18v.

12. E. I. Strubbe, *Jacob Curtius Brugensis*, in *Album Prof. Dr. E. A. Leemans*, Gent 1970, pag. 345. Eventueel dient dit schema aangevuld te worden met de vriendenrelatie Jan Crabbe-Georges Hieronymus van Sparta, deze laatste een uitgeweken Griekse geleerde: zie *Hs. Parijs, Arsenal*, nrs. 1130.

Hij zou meteen, in het spoor van Viglius, Budé e.a., de opponent worden van de traditionalisten (Bartolisten) waarvoor in eigen stad J. De Damhoudere exemplarisch was. J. Reyvaert werd te Brugge een geestesgenoot¹³.

Op het zuiver pedagogische vlak zouden zowel J. Vaseus (Coimba, 1546) F. Nans (non ed.) en B. Vulcanius (wellicht de non edita van Nans) het grammatisch oeuvre van N. Clenard emenderen; A. Van Meetkerke zou in 1565 een handboekje op de markt brengen over de uitspraak van het Grieks, werk dat in 1620 te Douai door A. Hoye werd geëmendeerd en uitgebreid tot het Latijn; B. Vulcanius bracht schooluitgaven van o.m. Xenofoon (1575), Aristoteles (1591); terwijl vanaf 1552-3 Clenard in de Latijnse stadsschool en vanaf 1575 het officiële handboek van de Jezuïetenschool wordt, naast Demosthenes als cursorische lectuur.

Deze progressieve houding t.a.v. de studie van het Grieks, in 5 Latijnse scholen te Brugge onderwezen in de 16e eeuw, omwille van haar *prestantia, utilitas, necessitas, dulcedo, ubertas*^{13bis}, leidde in combinatie uiteraard met de voortgezette studie aan het Leuvense *Collegium Trilingue*, tot Brugse leraars Grieks te Parijs (Collège de France: J. Strazeele 1528 e.v.); te Londen (privé-leraar P. de Smet, 1529); te Leiden (Univ., B. Vulcanius, 1581; voorheen aan het Calv. gymnasium te Antwerpen, 1572); te Dordrecht (Illustere School, F. Nans, 1592; voorheen te Leiden); Salamanca (Univ.; Vaseus 1561 †); te Toledo (Univ.; P. Pantin, 1584); en te Douai (Univ.; A. Hoye, 1593). Te Brugge zelf was wellicht de belangrijkste privé-leraar J. L. Vives.

2. De appreciatie van het Nederlands

Zeer opmerkelijk voor de Nederlanden is wel dat op de voorbeelden van Jonker Vander Noot, Jan van Hout, uiteraard Marnix van St.-Aldegonde, en wellicht J. Gruter na, de geleerdenwereld zich ostentatief afkeerde van renaissancepoëzie in de volkstaal.

Te Brugge waarschuwde Jac. de Meyere hier reeds voor in 1531 t.a.v. Erasmus, terwijl G. Cassander, die in zijn *Oratio in landem urbis Brugensis*, uit 1541, op meerdere plaatsen Jac. de Meyere plagieert, volgende lof op de (Brugse) moedertaal neerschreef: *non rustico et agresti, non aspero et inculto, sed mollissimo suavissimoque sono, et jucundissima pronunciandi ratione utuntur. Quibus et vox adeo pressa, et flexibilis est, ut non alia gens ad*

13. E. I. Stubbe, *art. cit.*, pag. 347.

13bis. Universiteitsbibliotheek Leiden, *Codices Vulcan.* 36, fol. 23-28v, rede van B. Vulcanius, 28 aug. 1574.

*quavis linguas addiscendas easque aptissime et expeditissime proferendas magis idonea sit. Nam ut de aliis linguis taceam ... certe linguam latinam, quod facile quisque iudicet, non alia gens, quam Flandri, et in iis maxime Brugenses, aptius, suavius et intelligentius effert*¹⁴.

Deze gehele tekst werd hier in vergelijking met de Attische *lenitas quaedam* uitgewerkt, doch toont vrij duidelijk dat de moedertaal, dit in tegenstelling met bvb. de stellingname van Erasmus, niet initieel werd geweerd.

Toch kwamen de Brugse humanisten vóór (de 17e-eeuwse) Olivier de Wree en A. de Boodt, niet tot Nederlandstalige prestaties, op S. Stevin en N. Everaert na – de laatste als Leidse student met een vertaling van de *Politica* van Lipsius (1589). Een grondoorzaak vinden we wellicht in een tweetal opmerkingen van B. Vulcanius, wiens assistent en daarna opvolger te Leiden, D. Heins, precies de initiator van „*Dichten in het Vlaems*” is geweest voor O. de Wree. Bij de publicatie 1584, van zijn vertaalwerk van Hymnen van Callimachus, Bion en Moschus zette Vulcanius de principes van reële literatuur uiteen: het betreft in de eerste plaats eruditiewerk: inderdaad volstaat het niet de poëzie van de ene naar de andere taal om te zetten, zoals de meeste dichters doen; bovendien moet die vertaling nog exact zijn en de originele auteur moet herkenbaar blijven¹⁵.

In een tweede nota, waarbij Vulcanius na studie de *Proverbes* van Ronsard doorgeeft als lectuur, zegt hij vol bewondering te staan voor dit werk van eruditie, doch zichzelf te oud te achten in een experiment als dit, doch dan in het Nederlands, voor te gaan¹⁶.

Toch blijkt hij een gelijkaardige opzet te zijn begonnen: een Grieks-Latijnse-Nederlandstalige spreekwoordenverzameling, terwijl hij zowel J. Van Hout als J. Gruter en H. Spieghel, die eveneens een dergelijk object had, frequenteerde¹⁷.

Uiteindelijk deed niet hij het, wel Heins over wie Ol. de Wree zegt, in 1625, 11 jaar na de dood van Vulcanius:

*Dien Tael-geleerden Heins, die Phoebus heeft doen lesen
Dien Dichten in het Vlaems; dien Gentsche nachtegael
Die al de Musen heeft doen leeren syne tael.
Comt Phoebus, comt nu oock in onze Vlaemsche steden;*

14. C. Carton, *Op. cit.*, pag. 10.

15. B. Vulcanius, *Moschi Syracusii et Bionis Smyrnaei Idyllia*, Plantin 1584, pag. II-III.

16. Universiteitsbibl. Leiden, *Codices Vulcan.* 106 II, minuut van brief aan Canter, op keerzijde van brief aan D. Heyns, 24 okt. 1585.

17. *Cod. Vulc.* 105 II, C. Bogaert aan B. Vulcanius, 5 dec. 1602.

*Comt Musae wederom ; comt neffens hem ghetreden
En spreeckt in onze tael*¹⁸ ;
precies dezelfde idee :

*Zo hebben de ghesochtste ende beste Griecken gedaen, alsoock
de Latynen, die de vergiptische wetenschap in hare griexe, ende
dies de griexe wysheyt in hare latynsche tale voortleerden ...*

*Zo nu by der francoysen oock gebuert, in desen is nu oock eere
in te leggen tot nut ende dienst van ons vaderlant*¹⁹
werd Vulcanius voorgelegd om daarin voor te gaan.

Olivier de Wree zou het te Brugge wel doen, met als nevenresultaat dat zijn Latijn even galant is als de poëzie van Jan Lernout, zijn Nederlands echter gewoon rederijkerij. Wellicht mede onder zijn invloed zouden de Brugse Rederijkers vanaf 1628 de eis stellen, bij het 200-jarig bestaan van de Drie Santinnen, dat elke deelneming vanaf nu tot doel had de volkstaal tot cultuurtaal te verheffen²⁰.

In het ganse Brugse onderwijspatroon is inderdaad geen Duytsche school of programma aan te treffen waaruit zou blijken dat deze schemata daar werden ingeoefend. Het omgekeerde gebeurde echter wel : met name de burgemeester van het Brugse Vrije ; Filips van Maldegem, in 1579 gevlucht voor het Calvinisme, publiceerde in 1600 te Luik, met hulp van D. Lampson, een Franse vertaling van de poëzie van Petrarca.

Waartoe bleken de humanisten te Brugge wel in staat ,

Zowel J. L. Vives als voornamelijk A. Scoonhove, naast G. Cassander, C. Wouters en B. Vulcanius (deze zelfs met 4 publicaties) legden zich o.m. toe op de studie van het verleden van Goten en Langobarden (en Friezen, zoals ook Cornelius van Gouda, Gerard Noviomagus, Jan van Gorp en Hugo de Groot) om op die manier deze mede-Germanen en Bataven een evenwaardige en even vroege civilisatie aan te meten als de Grieken.

Heel belangrijk was hierbij de rol geweest van G. Cassander die reeds vóór 1554 de *Codex Argenteus* had ontdekt en door afschriften ruim had verspreid als een vroeg voorbeeld van leken bijbel²¹.

18. O. de Wree, *De vermaerde Oorlogh-stucken... van Carel de Longueval*, Brugge, N. Breyghel 1625, pag. 7.

19. Zie noot 17.

20. M. Luwel, *De Rederijkers te Brugge in de 17e en 18e eeuwen*, *West-Vlaanderen* 70 (1963), pag. 225.

21. R. vande Velde, *Ontdekking van de Codex Argenteus*, *Handelingen Zuidned. Maatschappij*, deel XV (1961), pag. 297-98.

3. De studie van het Latijn

Reeds in 1463 wordt te Brugge de pedagogiek van Priscianus voor de Latijnse school aangevallen ten voordele van de *Elegantiarum Libri sex* van L. Valla. Handboeken van Erasmus worden vanaf 1522, van Clenard vanaf 1526, van Despauter vanaf 1529 (1515 bij J. de Meyere) in gebruik genomen, evengoed als de Dialogen van Vives, en, vanaf 1542-1544, de publicaties over *Rhetorica* en *Dialectica* van G. Cassander, terwijl in de school van E. Hoeckaert te Gent de grammatica-oefeningen (uit 1520) van P. de Ponte met succes worden gebruikt²². Het is hierbij minder belangrijk dat Cato en Donaat in de latere jaren nog blijven voorkomen.

Veel opmerkelijker is het feit dat speciale fundaties, tussen 1474-1506, in de drie kapittelscholen de *scolae litterariae* gingen scheiden van de *scolae cantuales*, waardoor de schoolrectoren de zorg over de armenkinderen (bonenfanten) konden doorgeven aan hun hipodidasculus en aan de succentor, en zij hun feitelijk onderwijs niet voortdurend onderbroken zagen door liturgische vieringen en canonieke uren²³; het is echter wel opvallend dat zij, én de beneficiarii van de kapittelkerken, slechts in vrij geringe mate tot publicaties zijn gekomen (N. Weyts, G. Bachusius, J. Fevyn en C. Wouters lieten hun meestendeels verdwenen oeuvre in hs.; St. Comes, A. Chilius en L. Apollonius brachten samen 5 edita; de belangrijkste auteur was de bovenvermelde kanunnik A. Scoonhove); dit in tegenstelling tot hun concurrenten: de rectoren van de vrije scholen. Deze – de meest befaamde waren J. L. Vives, J. de Meyere, G. Cassander (die voorheen in de school van Hoeckaert les gaf), H. Cruquius – brachten op filosofisch, theologisch, historisch en filologisch vlak bijzonder waardevolle publicaties die geëvenaard werden door de muzikale composities van kanunniken-componisten, zangmeesters en canters te Brugge, waarvan de belangrijkste waren: A. Busnoys, L. Hellynck, B. Appenzellern, A. Pevernage, naast G. Dufay en G. Binchoys en G. Joye in de 15e²⁴.

Het is echter wel opvallend dat bij het schooltoneel in de 16e eeuw de rol en het optreden van de zangmeesters alleen doorgaat voor de middeleeuwse mysteriespelen.

De nieuwe auteurs, ingestudeerd door de schoolrectoren zijn: Lucianos en Vergilius in de 15e; Terentius, Plautus, Aristophanes

22. A. Dewitte, *Petrus de Ponte, Brugs leraar te Parijs, Haec Olim* dl. XVII (Brugge 1967), pag. 51.

23. A. Dewitte, *Scholen en Onderwijs*, pag. 170, 182.

24. A. Dewitte, *De geestelijkheid van de Brugse Lieve-Vrouwkerk in de 16e eeuw, Handelingen Soc. d'Emul.* dl. CVII (1970), pag. 111 sq.

en Lucianos in de 16e eeuw (en Seneca in de uitg. van A. Ferrand ?); naast christelijke tragediën van L. van Brecht en A. Hoye; en in de 17e Jezuïeten-toneel als het *Judicium Panegyricum*, 1605, een historische compilatie waarvoor als bronnen zijn terug te vinden: J. de Meyere, P. d'Oudegherst, R. Gaguin, Guicciardini, Miraeus en Molanus²⁵.

De auteurs die model stonden voor het onderricht in de Latijnse school waren naast de *Colloquia* van Erasmus (en Vives?), zijn *Opus de Conscribendis Epistolis* en *De civilitate morum puerilium*; J. De Spauter en E. Dolet (*Formulae latinarum locutionum illustrium*, Lyon 1539, voorgeschreven in 1574 door B. Vulcanius), naast Cicero, Ovidius, Vergilius, Livius, Sallustius, Tacitus en P. Manutius²⁶.

Horatius krijgt een kritische uitgave van de lector aan de Illustere School H. Cruquius terwijl het ganse schema van die school opgericht in 1540 teruggaat op de trilogie van J. L. Vives: *De Disciplinis* (1533); *De Anima* (1539): voor de *solida ac non sophistica Logica* en *Physica*; en *De Veritate fidei* (1543-4) voor Theologie²⁷.

Bovenstaande behandelde op één na de handboeken in gebruik bij én de leraren die te Brugge doceerden.

Buiten Brugge had men bvb. reeds in de 15e eeuw de cursussen over Rhetorica, te Leuven, van A. Haneron en de lezingen over Terentius en Seneca van A. Ferrand te Parijs; in de 16e eeuw de grammaticus P. de Ponte, privéleraar te Parijs; P. de Smet te Londen; zijn zoon Bonaventura te Antwerpen; W. Liekercke te Goes; J. Ottho te Gent, A. Sylvius en H. Cruquius te Leuven, net als J. de Corte, die als rector in de Lelie-pedagogie, in 1520, het œuvre van Erasmus invoerde; A. Hoye, regent van het Collège d'Arras; de Brugse jezuïet R. Claeysseune die het eerste Jezuïeten-college oprichtte in Auvergne in 1556; de rondreizende leraar L. Carrio, die daarna te Leuven rector werd en a.m.²⁸. Hierover brengen we in § 5 overigens aanvullende gegevens.

Het resultaat van het onderwijs te Brugge zelf leidde tot een bijzonder grote reeks poëten en prozaïsten in het Latijn, die wij daarna o.m. aantreffen in de Brugse magistratuur en in die van het Brugse Vrije, met enerzijds een hoogtepunt rond F. Craneveld en J. L. Vives, en 20 jaar later de Laurini met J. Reyvaert, A. Van Meetkerke, E. Wyts en de privérukkerij van H. Goltz; in de 17e

25. A. Viaene, *Het debat over Vlaanderens roem* in *Biekorf* 60 (1959), pag. 161-170; A. Dewitte, *Scholen en Onderwijs*, pag. 173-74.

26. *Id.*, pag. 161-166.

27. A. C. De Schrevel, *Op. cit.*, dl. II (1883), pag. 51.

28. A. Dewitte, *art. cit.*, vnlk. pag. 183-84 en 205.

eeuw : Oliv. de Wree, A. Baltyn, L. Vossius en J. B. Van den Kerckhove.

Dit belet echter niet dat een vrij groot aantal Brugse jongeren buiten Brugge hun vooropleiding kregen : te Gent bij de broeders van het Gemene Leven, en in de scholen van E. Hoeckaert en J. Ottho ; bij de monniken te St. Omer, bij J. De Spauter te Komen, bij Vives te Leuven, verder te 's Hertogenbosch, Eeklo, Oudenburg, Gistel, enz., naast de privéscholen te Douai vanaf 1570²⁹.

Opmerkelijk en bijzonder talrijk waren de publicaties van deze Brugse oud-studenten van wie na hun studie geen relatie met het schoolwezen is bekend : zo de poëzie van H. Audejans, P. Colve, L. de Fruytere, A. de Marivorda, F. de Maulde, N. Oudartus, de gebroeders D. en N. Lampson, A. Laurent, vnlk. Jan Lernout, J. Ottho, Oliv. de Wree ; historische, filologische en theologische studies van H. Drumezius, J. Fontanus, F. Lucas, P. Simons, W. Taelboom, W. van Maele, A. van Meetkerke, J. Van Pamele ; naast publicaties in de Rechten van F. Craneveld, J. de Corte, K. Sucquet, J. Reyvaert, E. Wyts, J. de Damhoudere en P. d'Oudegherd ; en in de medicijnen van C. de Baersdorp, W. Pantin, V. Giselin. Juristen, theologen en medici die vanuit hun vak pogen aan de vernieuwing te participeren, de één met uiteraard meer succes en mogelijkheden dan de andere.

Precies in de hierboven opgesomde rij namen ontbreken te veel detailstudies om ze nu reeds anders dan alfabetisch te rangschikken, behalve de bekende en vrij invloedrijke tradionalisten J. de Damhoudere en C. de Baersdorp³⁰.

Het is echter wel verbazingwekkend, en legt meteen het succes te Brugge uit van de grote Nederlandse en voornamelijk Franse scholen – dat J. de Meyere in 1531 neerschreef : *prævalente nihilominus Germanica usque lingua, quam nunc quidam ex nostratibus neglegere videri possunt, Gallicae magis studiosi, propter vicinitatem gentis, ac rerum plurimarum commercia ... Latinas atque adeo Graecas literas bona pars nunc amant, atque impendio colunt, sed non perinde omnes in illis persererant, ob eam (credo) causam, quia tam raro optimarum rerum studiis justa respondeant praemia*³¹.

29. *Id.*, passim ; wat de school van Despauter betreft zie P. D. B., *De Latijnse school van Despauterius te Komen*, in *Biekorf* 74 (1973), pag. 184 ; uit dit laatste blijkt dat het schoolgeld 50 pond parisis per student per jaar bedroeg.

30. Zie o.m. E. I. Strubbe, *Joos de Damhouder als criminalist*, in *Ts. voor Rechtsgeschiedenis* dl. 37 (Groningen, 1970), pag. 1-65 ; en A. Dewitte, *Cornelis de Baersdorp in Scientiarum Historia* dl. 1 (Antwerpen 1959), pag. 177-190 met o.m. 13 brieven van De Baersdorp aan Maria van Hongarije betreffende de gezondheids-toestand van Keizer Karel tussen 10 april 1548 en 11 juli 1554.

31. J. De Meyere, *Rerum Flandricarum Tomi X*, Reed. *Société d'Emulation*, 1842, pag. 81-83.

Blijkbaar waren bovenvernoemde resultaten van oud-studenten nog niet eens in overeenstemming met de kwaliteit van de studenten zelf. Biografieën als die van P. de Ponte, J. L. Vives en B. Vulcanius tonen echter voldoende duidelijk aan dat de *bonae litterae*, wanneer deze niet werden afgerond met juridische of theologische studies, zelden leefbaarheid verzekerden.

Deze *virī docti* werden, net als overigens Erasmus zelf, niet zelden gedwongen als een kameleon zich ook aan situaties aan te passen die niet met het eigen inzicht strookten.

4. *De relatie met mecenaat, bibliotheekwezen en boekdrukkunst*

Onder bovengenoemde auteurs is uiteraard bij herhaling sprake van samenwerking. Zo naar het eind van de 16e eeuw tussen A. Hoye, J. Van Pamele en F. Lucas te Douai ; tussen B. Vulcanius, F. Nans en J. Dousa, V. Giselin, J. Lips te Leiden ; tussen, eind 15e eeuw, P. Burry, de gebroeders Fernand, P. de Ponte en A. De But te Parijs, omheen F. Andrelini en Lefèvre d'Étaples ; tussen de gebroeders Lampson en F. Van Maldeghem te Luik ; tussen F. De Maulde en L. Carrio ; tussen G. Cassander, mecenas C. Wouters en J. Ottho te Gent en Duisburg, e.d.m.

Te Brugge zelf is de vrienden- en belangenkring J. Fevyn, mecenas M. Laurin, F. Craneveld, A. Sucquet, G. Bachusius en J. L. Vives door de publicatie van H. De Vocht vrij goed bekend³².

Daarnaast had men de kring, in welke zin dan ook – rond de Gentse abten R. de Mercatel en F. d'Helfaut, rond Maximiliaan van Bourgondië te Middelburg, en tussen 1563-76 rond de privé-drukkerij van H. Goltz, met de mecenasen Marc en Guido Laurin, F. Nans, J. Reyvaert, A. Van Meetkerke, A. Pigge, J. Ottho, Maarten de Smet en zelfs de Luikse D. Lampson, onder het protectoraat van C. de Baersdorp.

In de 17e eeuw de relatie J. Lernout-M. De Vriendt en later O. de Wree-L. Vossius-J. B. van den Kerckhove.

Jan Lernout publiceerde posthuum werk van V. Giselin en J. Reyvaert ; V. Giselin van A. Laurent ; A. Scoonhove van St. Comes ; Jan Dousa van L. de Fruytere ; F. Craneveld van J. L. Vives ; B. Vulcanius introduceerde in de N.-Nederlanden, door een heruitgave, het werk van de *Tres Fratres Everard* ; de combinatie A. van Meetkerke, F. Nans L. de Casembroot en B. Vulcanius verdedigde Marnix' Psalmvertaling te Den Haag ; deze psalmen

32. Zie de uitvoerige publicatie H. De Vocht, *Litterae virorum eruditorum ad Fr. Craneveldium. 1522-1528, Humanistica Lovaniensia* dl. 1 (Leuven 1928).

verschenen overigens bij de gewezen atelierleider van H. Goltz : G. Van den Rade e.d.m.³³.

De relatie met het Brugse drukkersmilieu echter is, op de productie van H. Goltz na, die overigens niet vrij hoog lag, onbeduidend, net als de Brugse boekdrukkunst zelf. Nochtans waren alle voorwaarden tot een schitterende productie aanwezig in het bibliotheekwezen van de Donaaskerk en Ter Duinen (met de abten J. Crabbe en Chr. de Hondt), met de privé-bibliotheken – en potentiële mecenaes – als Lod. van Gruuthuse, Ph. Van Kleef, J. de Baenst, J. De Wilde, Jacob (II) van Dudzele, J. Vanden Berghe, R. de Mercatel, de Adorni, A. Haneron, Mc. Laurin sr. ; en M. en G. Laurin in de 16e eeuw, die een privé vrienden-bibliotheek organiseerden naar het model van J. Grolier ; en de latere bibliotheken van vader en zoon de Wree, deze van B. Vulcanius, van J. en Cl. De Carondelet, G. Bachusius, P. De Corte, A. de Boodt e.a.m.³⁴. Overigens zette ook O. de Wree met de Gentse J. B. Van den Kerkhove net als de Laurini een privé-drukkerij op.

Op het eerste gezicht komen titels van de bibliotheek van Lod. van Gruuthuse overeen met de vroegste productie van W. Caxton-C. Mansion, net zoals relatie schijnt te bestaan met producties van G. Leeu te Gouda en A. De Keysere te Oudenaarde en Gent. Veel verder dan relatie in de titels gaat deze vergelijking niet, terwijl wij zelfs geen duidelijk inzicht hebben in de relatie Gruuthuse-Mansion, noch in de juiste taak van W. Caxton³⁵.

Kort samengevat ligt de Brugse productie 147(3)-1600, met rond de 100 publicaties, evengoed als de boekentitels van de privé-bibliotheken, voornamelijk in een Franstalige of middeleeuwse thematiek (J. Gerson, Chr. de Pisan, Boccaccio, Boëthius, Ovidius, Petrarca, R. Lefèvres, J. Bouteillier) met editio princeps-prestaties als : de Metamorphosen van Ovidius, en Boëthius' *Consolatio* ; uiteraard de drukken van H. de Croock voor J. L. Vives, J. de

33. Alle bovenvermelde namen zijn terug te vinden in A. Dewitte, *Scholen en Onderwijs*, Bijlage 3 ; over Vulcanius en Marnix verschijnt in *Huldealbum A. Schouteet* (1973) een afzonderlijke bijdrage.

34. *Archives du Nord*, Série B, dl. VIII, pag. 433-434 (Inv. Finot) ; A. De Fouw, *Philips van Kleef. Een bijdrage tot de kennis van zijn leven en karakter*, Groningen 1937, pag. 389-393 ; Roest van Limburg, *Een Spaanse gravin van Nassau Mencia de Mendoza*, Leiden 1908, pag. 39-40 ; J. Van Praet, *Recherches sur Louis de Bruges*, Parijs 1831, aan te vullen met het zesdelige hs. van De Guiron op de Bibl. Nat., Fonds Franse hs, 358-63 ; G. Dogaer en M. Debae, *De Librije van Filips de Goede*, Brussel, 1967, passim ; *Tentoonstelling van miniaturen en Boekbanden. Geïllustreerde Catalogus*, Brugge 1927 (met bijvoegsel) ; H. de la Fontaine Verwey, *The first private press in the Low Countries. Marcus Laurinus and the Officina Goltziana*, in *Quaerendo* dl. 2, afl. 4, 1972, pag. 294 sq. e.a.m.

35. De studie van A. Visaert de Bocarmé, *Recherches sur les imprimeurs Brugeois*, Brugge, 1928 is voor de 15e en 16e eeuw helemaal voorbijgestreefd, doch nog steeds door geen nieuwe synthese vervangen.

Meyere en J. de Damhoudere uitgezonderd, naast het 16-tal publicaties van H. Goltz en de Van den Kerckhove-drukken in de 17e eeuw.

De humanistenletter wordt pas in 1523 gebruikt (H. De Croock), kopergravures eventueel vanaf Mansions' *Boccacce*. Als wij daaraan de ateliers vergelijken waarin Brugse auteurs hun werk lieten verschijnen: naast Plantin-Moretus-Raphelingen: Douai, Leuven, Würtzburg, Parijs, Bazel, Luik, Turijn, Brussel, Keulen, Coïmbra, Lyon, Toledo en Genève, dan is hiermee duidelijk aangetoond dat er te Brugge waarachtig geen markt bestond voor het gedrukte boek.

Ook wat het bibliotheekwezen betreft is eenzelfde opmerking geldig: de bovenvernoemde bibliofielen schijnen vanaf de 16e eeuw in die zin weg te vallen vooreerst dat hun handschriftenbibliotheek verkeerd is gericht t.a.v. de nieuw ontstaande wetenschappen; terwijl ten tweede Brugge over geen hoger onderwijsstelsel beschikte om legaten bevruchtend te laten werken; ten derde dat de wetenschap zo snel evolueerde dat bvb. vader Jan de Wree zijn bibliotheek te koop stelt eerder dan die aan zijn zoons door te geven; zo verkoopt ook B. Vulcanius zijn complete boekerij om alleen de handschriften van klassieke auteurs te behouden³⁶.

De schenkingen aan de kettingbibliotheek van St.-Donaas in de 16e eeuw zijn op één hand te tellen (de bibliotheek verdwijnt overigens compleet in 1580): deze van Mc. Laurin, Cl. de Carondelet, J. De Springhere, P. de Corte³⁷.

Anderzijds treden Bruggelingen wel op met legaten aan de Donaas- en Arrascolleges te Leuven (A. Haneron en J. de Carondelet) en Douai (G. de la Torre); in Ieper (P. Simons), St. Omer (J. Blasius en J. Van Pamele).

Alleen de Brugse bisschop J. de Corte stelt zijn bibliotheek ter beschikking van de Seminaristen³⁸. Hier is uiteraard weer als uitzondering de librye van de gebroeders Laurin, die een vriendenbibliotheek mét wetenschappelijk instrumentarium moest worden, met als annex de drukkerij van H. Goltz³⁹.

5. *Themata voor studie*

Het meest opvallend kenmerk van de Brugse geleerden is globaal gezien hun beweeglijkheid vër van hun vaderstad, en dit nog meer

36. A. De Poorter, *De Bibliotheek van Meester Jan de Wree, Hand. Soc. d'Emul.* (1923), pag. 69 sq.; Universiteitsbibliotheek Leiden; *Codices Manuscripti*, dl. 1: *Codices Vulcaniani*, 1910, pag. IV sq.

37. Arch. Bisd. Brugge, Arch. Sint-Donaas, *Rek.* 1540-41, fol. 9; 1558-59, fol. 15v; 1567-68, fol. 14v naast het Testament van Cl. de Carondelet, 1564.

38. Zie o.m. A. C. De Schrevel, *op. cit.*, dl. II, pag. 21; 66; 119; 259.

39. H. de la Fontaine Verwey, *art. cit.*, passim.

opvallend vanaf 1579 nadat zij eerst, wanneer het juristen betrof, een soort stage te Brugge zelf konden doen ⁴⁰.

Dit komt duidelijk overeen, de lage cijfers van de boekdrukkunst mede herinnerd, met het verdwijnen van Brugges economische en politieke, en in de XVIe eeuw ook cultuur-historische betekenis. Brugge had geen carrière te bieden; twee pogingen, één om een Faculteit voor Theologie op te richten, 1441, één om het Leuvense *Collegium Trilingue* in de Stadshallen onder te brengen, 1520, mislukten mede daardoor. Inzake onderwijs was alles bij mekaar geteld ook de kapittelschool van Sint-Donaas niet continu bij machte het peil van de Broederscholen te benaderen, waarin men overigens berustte, zonder dat het initiatief genomen werd een dergelijke stichting te Brugge te laten gebeuren ⁴¹.

Wie de Gentse of Middelburgse school niet bezocht, moest zich voorlopig behelpen met de talrijke, vaak uitstekende privéleraren, die blijkbaar door de kapittelscholen niet konden worden betaald.

Hoger dan een Illustere School geraakte de Brugse onderwijs-situatie niet. In dit licht gezien kan er geen sprake zijn van een eigen Brugse aanbreng in het Zuidnederlandse Humanisme, wel van een kwalitatief niet onaanzienlijk medewerken aan een algehele cultuurformatie, waarbij het epitheton *Brugensis*, dat de auteurs zich blijven aanmeten, wellicht ook bij hun toevallige werkgevers, eerder uit historische traditie een introductie betekende, dan wel een 16e-eeuwse cultuurbetekenis had, een paar voorbeelden die hierna volgen niet te na gesproken.

De kapittelscholen waren zoals hierboven gezegd vanaf 1522 duidelijk geïnspireerd op Erasmus' pedagogische handboeken (de uitwisseling van schoolrectoren onder de 3 kapittelscholen bewijst overigens de uniformiteit van het onderwijs te Brugge), en dit door het feit dat zowel A. Sucquet, P. de Smet, J. Fevijn, L. Casembroot, net als de deken M. Laurin, persoonlijke vrienden en correspondenten waren van Erasmus ⁴².

Er moet hierbij wel worden opgemerkt dat, wat de grammatica en poëzie betreft, zowel St. Comes als P. de Ponte en P. Burry eigen producties op de markt hadden gebracht. Ten aanzien van Erasmus' *Opus de conscribendis Epistolis* kende Brugge reeds als eigen productie de *Epistolae Familiares* van K. Fernand, van Jan van der Veeren en N. Weits, van P. de Ponte, de *Epistolae Variae* van de Duinermunnik A. De But (met o.m. een brief van Poggio), de incunabel (ca. 1475) van A. Haneron *De epistolis brevibus*

40. J. de Damhoudere, *De Grootdadigheid der Breedvermaerde regeeringhe van de stadt van Brugge*, Amsterdam, 1688, pag. 24-25.

41. A. Dewitte, *Scholen en Onderwijs*, pag. 155 sq.; pag. 185.

42. A. Dewitte, *Erasmus en Brugge*, pag. 5 sq.

edendis, het nog terug te vinden *Epistolarum Liber de Viris illustribus* van J. de Meyere, de *Epistolae ad familiares* van Cicero, een Italiaanse codex uit de bibliotheek van Jan de Wilde met daarna een eigen productie vanaf Fr. Craneveld, J. L. Vives en J. Fevijn tot B. Vulcanius⁴³.

Vroege voorbeelden van *Adagia* treffen we aan zowel bij P. de Ponte als J. Van Strazeele, terwijl J. de Corte, J. d'Oudegherst, Fr. Reyvaert, J. de Damhoudere een reeks *Adagia* publiceerden i.v.m. de Rechtswetenschappen. Tenslotte, en wellicht op de eerste plaats, bezat Brugge op gebied van *Colloquia* een vroeg (1370) voorbeeld, *het Livre des Mestiers* geschreven door een walscen scoelmeestere. Hiervan verscheen als incunabel een Engelse (1483) en bestond sinds 1420 een Duitse bewerking. Rond 1500 verscheen de eerste Nederlandse publicatie ervan te Antwerpen bij Roland Vanden Dorpe⁴⁴.

Opnieuw P. de Ponte liet bvb. in 1507 een *Dicteria in Latino et in Gallico*, verschijnen, terwijl J. L. Vives' *Dialogen* praktisch gelijktijdig zijn aan deze van Erasmus. De vroegste uitgaven van toneelauteurs gebeurden door de Gebroeders Fernand te Parijs: Seneca en Terentius, 1484; toneelopvoeringen zijn bekend tot en met in de Brugse Armenschool en in de privéscholen tot 1604⁴⁵.

Wat de Eloquentia aangaat, bezat Brugge sinds 1430 in de progressieve proost van de Donaaskerk A. Haneron een belangrijk initiator met *Quaedam praecipua praecepta oratoribus*. Diens Italianiserende bedoelingen werden o.m. nog kracht bijgezet door de te Brugge in 1486 uitgesproken klassieke redevoeringen door H. Barbarus (leraar van J. Lefèvre d'Étaples) en de Venetiaanse minoriet Antonio Gratia Dei. Beide redevoeringen verschenen als incunabel bij D. Martens te Aalst (1486-91)⁴⁶.

Tenslotte werden al deze voorbeelden en handboeken gesynthetiseerd door de uitgaven van G. Cassander (en bij zijn eigen redevoeringen *Oratio in Laudem urbis Brugensis* van 1540). Zijn

43. Naast de publicatie van H. De Vocht betreffende Craneveld, verschenen ook fragmenten van de briefwisseling van A. de But (A. De Poorter in *Soc. d'Emul.* 1912, pag. 104-136 en P. S. Allen in *Engl. Hist. Rev.* XXXIV (1919), p. 225-236) en B. Vulcanius (De Vries, Den Haag, 1923), naast de eigentijdse *Epistolarum Centuria* van Cassander, Vives, Lipsius...

44. Reed. J. Gessler, *Het Brugsche Livre des Mestier en zijn navolgingen*, Brugge 1931, 6 dln; en P. Grierson, *The dates of the Livre des mestiers*, in *Belg. Ts. vr. Fil. en Gesch.* dl. 3 (1957), pag. 778-783.

45. Zie noot 25. Voor Brugge waren de vroegste rijpe dialoogoefeningen de in 1431-1439 door J. van den Berghe opgestelde *Jurisdiction van Vlaenderen*. Zie E. I. Stubbe, *Een Tsamensprekinge over Hollands Leenrecht*, overdr. uit *Verslagen en Meded.* dl. XIII, nr. 1, 1-27.

46. H. De Vocht, *Litterae ad Cranev.*, pag. XIV en pag. 67. *Dirk Martens 1473-1973*, Catalogus, Aalst, 1973, pag. 265, 266. R. de Mercatel zou ze overigens in hs. nog eens laten kopiëren.

opvolger voor de leerstoel *in bonis litteris*, J. Cruucke, publiceerde naast een kritische uitgave van Horatius ook *Pro Milone* van Cicero.

De redekunst zou, ook als litterair genre, bvb. bij J. L. Vives, Fr. Craneveld, G. Cassander A. Hoye en B. Vulcanius, merkwaardige beoefenaars vinden. Voor de leermeesters in *Sacris Litteris*, aan het Jan de Witte-instituut, C. Adr. Brouwer en G. Taelboom, wordt uitdrukkelijk gestipuleerd dat zij Latijn, Grieks en Hebreeuws kenden⁴⁷.

Tot zover schoolleraars, waarbij de invloed van J. L. Vives en G. Cassander te Brugge zelf, van de gebroeders Burry, P. de Ponte te Parijs, van B. Vulcanius te Antwerpen (Calvinistisch gymnasium) en te Leiden, net als Fr. Nans; van L. Carrio, H. Cruquius en P. de Corte te Leuven; F. Goethals en A. Hoye te Douai niet ter sprake kwam.

Wat daarnaast de historiografie betreft: zeer duidelijk werd deze door de Brugse viri docti niet alleen als een litterair genre aangezien. Was de *Excellente Kronike van Vlaenderen* een eindpunt in de ontwikkeling van de *Flandria Generosa*, met Brugse auteurs als R. de Doppere, Andries de Smet (?) en A. De Roovere, dan noemt J. de Meyere, die als humanistisch voorbeeld de *Chorographia* van A. Silvius nam, de Willelmijn J. Vanden Driessche de instigator om op de oorkonden zelf, als bron voor historiografie, te gaan werken⁴⁸. Deze opzet kwam echter duidelijk in botsing met de centralisatiepogingen van de Habsburgers, getuige de verminkte De Meyere-uitgaven zelf; Oliv. de Wree zou wel in een 3-tal werken (1644-1650) deze moeilijkheid kunnen omzeilen, wellicht omdat het centraal gezag tegen die datum de *Costuymen* had laten vastleggen zodat dergelijke historische navorsing geen werkelijke hinderpaal meer was; even goed kon Jan d'Oudegherst op archivalia de juridische studie van het Brugse Vrije voltooien in 1558.

P. d'Oudegherst integendeel nam als typevoorbeeld voor zijn compilatie *Les Antiquités de Flandre* van F. Wielant; en ook dit kostte hem het ambt van Rekenmeester te Rijsel. Naast deze geschiedschrijving, is humanistisch de hierna volgende reeks merkkelijk belangrijker: de studie i.v.m. de klassieke oudheid van J. Aulnoy, J. Ottho, B. Vulcanius, A. Scoonhove, J. Van Pamele, H. Goltz en O. de Wree; de uitvoerige studie van G. Cassander i.v.m. de christelijke oudheid; de Brugse belangstelling voor de epigrafische studie van Maarten de Smet (de Laurini, N. de Briaerde tot O. de Wree); en de biografieën van kunstenaars bij D. Lampson en K. van Mander, naar het gelijkaardige werk van Vasari. De historio-

47. A. C. De Schrevel, *Op. cit.*, dl. I, pag. 279, 378.

48. A. Viaene, *Jacob de Meyere, Hand. Soc. d'Emul.* LXXXIX (1952), pag. 5-13.

grafie van B. Vulcanius, in dienst van de Staten Generaal, kreeg nog niet de belangstelling die zij verdient⁴⁹.

Was A. Haneron een vroege wegbereider voor de *Eloquentia*, ook de humanistische filologie vindt in hem een voorloper in de Nederlander. Te Brugge zouden als meest bekende voorbeelden J. L. Vives door zijn uitgaven van Augustinius, A. Scoonhove van Eutropius, J. Cruucke van Horatius, F. Lucas en J. Van de Velde i.v.m. Bijbelstudie, J. van Pamele van Tertullianus, B. Vulcanius van Cyrillus, L. Carrio van Sallustius en V. Flaccus, P. Colve van Apuleius een positieve bijdrage brengen tot de kennis van de antieke doch vooral *vroeg-christelijke auteurs*.

6. De politieke realiteit van het Brugse Humanisme

De namenreeksen in voorgaande paragrafen typeren een bijzondere grote inspanning om aan de nieuwe cultuur deel te nemen, terwijl uit de stadssubsidie zowel voor begaafde kinderen van armen als bij examenpromoties⁵⁰ een duidelijke wil herkenbaar is: géén talent te laten verloren gaan. In deze laatste paragraaf is het vooral deze laatste factor die wordt onderzocht: wat was de functie van de magistratuur t.a.v. zowel de geleerdenwereld als meer algemeen van de reformatie én, vrij belangrijk in een stad met economische regressie: de armenzorg?

Brugge in de 16e eeuw, een stad met een goede 29.000 inwoners, waarvan 2000 erkende armengezinnen en ca. 1560 4.000 gereformeerd gezinnen⁵¹, toonde naar buiten uit, door haar nieuwbouw vanaf 1460, helemaal haar armoede niet⁵², terwijl de historicus J. De Meyere blijkbaar geen inzicht had in de economische regressie⁵³. Het stadsbestuur wel, en dit reeds door subsidiëring vanaf 1503 voor de nieuwe draperie; vanaf 1513 voor de saainijverheid, wat haar uiteraard in een eerste juridisch conflict bracht: met de

49. Zo blijkt de epigrafische studie van Maarten de Smet rond het midden van de 17e eeuw toe te behoren aan Olivier de Wree: Brussel, Kon. Bibl., hs. 11, 3.017, fol. 39v. Van B. Vulcanius werden vrij recent de als een trilogie bedoelde redevoeringen: *De Academiarum Institutione* (1591); *De Gradibus* (1591) en *De Laudibus Academiae Leydensis* (1592) gepubliceerd door P. A. M. Gerrits en J. A. van Dorsten (*Bijdrage van het Hist. Genootschap*, Groningen 1965 (dl. LXXIX), pag. 387-414, doch met zeer summier biografische gegevens. Voor A. Scoonhove blijft nog steeds de studie van A. Roersch, *Etude sur A. de Scoonhove*, de enige referentie (*Hand. Soc. d'Emul.* dl. LXVII (1924), pag. 139 sq.).

50. A. Dewitte, *Scholen en Onderwijs*, pag. 187, 190.

51. Algemeen Rijskarchief Brussel, *Manuscr. Leg.* 526, fol. 141, (1565).

52. Uitgebreide informatie zie A. Duclos, *Bruges. Histoire et Souvenirs*, Brugge 1910, pag. 349 s.q.

53. J. De Meyere, *Op. cit.*, pag. 84-85.

geprivilegieerde ambachten⁵⁴. Onmiddellijk daarna (1526) kwam een zeer hevige – en langdurig (met publicaties tot 1562)⁵⁵ – conflict met de kerkelijke jurisdictie: met name toen de stad langs Lod. van Praet als protector, en J. L. Vives als scriptor, haar plan tot armenzorg lanceerde en liet goedkeuren door Karel V. Hier kwam de stad niet alleen in conflict met de armendissen, doch opposeerde zich evengoed tegen de belangrijkste bron van inkomsten voor de bedelmonniken, door het afschaffen van de bedelarij. In 1506-13 was de stad bovendien met een eigen schoolprogramma (voor armenkinderen) gestart dat haar ertoe verleidde ook de gelden voor armenkinderen bij de diverse kerkelijke fundaties op te eisen⁵⁶.

Een volgende knelpunt was de tolerantie t.a.v. de gereformeerden: Lutheranen vanaf 1520; Anabaptisten vanaf 1534, Sacramentariërs sinds 1545, Calvinisten vanaf 1552⁵⁷. De hier vermelde data zijn data waarop tegen de bestaande gemeenten werd opgetreden of zog. moest worden opgetreden.

Het feit dat de periode 1521-1587 nauwelijks 70 „martelaren” opleverde – in sterke tegenstelling tot 247 voor Gent, 242 voor Doornik, 353 voor Antwerpen, 169 voor Brussel e.a.m.⁵⁸, was niet aan kleinere agitatie, wel aan het stadsop treden – en in de periode 1562-1568, tijdens het regnum van Erasmiaanse bisschop en gewezen inquisiteur P. De Corte – ook aan dit van de bisschop te wijten: men „overreedde” liever dan te verbannen, bande liever dan uit te branden. Het hoogst aantal slachtoffers (41) is nog te vinden bij de niet stadse anabaptisten, hoewel G. Cassander in 1563 hun leer niet, zoals hij wel deed met het Calvinisme, in strijd achtte met de Christelijke caritas⁵⁹. Die tolerantie leidde tot de conflictsituatie uit 1564, waarin de stad haar jurisdictie, mét voorbijgaan van de kerkelijke, opdracht gaf gevallen van heresie zelf te onderzoeken; het had als omgekeerd effect dat tijdens de

54. W. van Waesberghe, *De Invoering van de nieuwe Textielnijverheden te Brugge, Appeltjes van het Meetjesland XX* (1969), pag. 3 sq.; Id., *De invoering van de Belse draperie te Brugge, Hand. Soc. d'Emul.* dl. CIX (1972), pag. 28 sq.; J. A. Van Houtte, *De draperie van Leidse lakens in Brugge, 1503-1516*, in *Album A. Viaene*, Brugge 1970, pag. 331 sq.

55. De laatste publicaties gaan uit van Br. Cornelis (1554-56) en zijn opponent E. Wijts (1562), terwijl S. Stevin dit programma in de provincie Holland verdedigt.

56. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire Diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*, Brugge 1899, p. 57-sq.

57. A. Dewitte, *Erasmus en Brugge*, pag. 12-13; Hallegebodem 1521 (Luther), 1540 (Anabaptisten); A. Verheyden, *Het Brugsch Martyrologium*, Brussel, 1944, pag. 14; 17; 35 (Calvinisme).

58. A. Verheyden, *De Martyrologia in de optiek van de hedendaagse Martelaarslijsten*, *Bibl. de la Revue d'Histoire Eccl.*, fasc. 47 (Leuven 1968), pag. 358.

59. A. C. De Schrevel, *Op. cit.*, pag. 449 sq.

periode waarin Brugge Calvinistische republiek werd (1578-84) deze, samen met de beeldenstorm, door Gent werd opgedrongen, doch zonder pertinente vervolging en doodslag enerzijds, terwijl anderzijds de toen functionerende schepenen ook na Farnese hun stadsambt verder konden bekleden⁶⁰.

Naast deze opmerkelijke prestatie verdienen volgende „verlichte” resultaten, uiteraard gezien tegenover Inquisitie en Contra-Reformatie, volle aandacht. In 1550 b.v.b. publiceert de stadsmedicus F. Rapaert een *Almanach* waarin voor het eerst officieel astrologie als leidraad voor de massa wordt verlaten⁶¹; in 1569 aangevuld door een Nederlandstalige versie van het Anatomisch Album van Vesalius ten gerieve van de Chirurgen, die vanaf 1565 anatomische oefeningen konden bijwonen op het Steen⁶².

In 1556 gaf G. Cassander daarnaast een Hymnenverzameling uit met o.m. – posthuum – een hymne van J. L. Vives op het H. Bloed. Het kritisch commentaar *in margine* is de eerste twijfel die t.a.v. deze relikwie wordt afgedrukt, zonder dat dit tot reactie van Brugse zijde leidde⁶³. De kritiek van Cassander, die het communiceren onder de twee gedaantes als gevolg wilde hebben, zou wel tot blasfemie leiden⁶⁴, evengoed als de conflictsituatie i.v.m. de predicaties van Broeder Cornelis Adriaanszoon van Dordrecht. Dit geheel van libertijnse teksten en pamfletten, op de naam van deze minderbroeder geschreven, reveleert een apathie t.a.v. de bedelmonniken die wellicht haar origine vindt in de machtspositie en rijkdom van de bedelorden, die zich sinds 1377 geconfedereerd hadden, om de drie maand bijeenkwamen, die vanaf 1529 de stadsschool aanvielen, in 1540 de magistraat, en waarvoor broeder Cornelis als zondebok fungeerde⁶⁵. Het is bovendien de enige Nederlandstalige tekst die het humanisme te Brugge in de 16e eeuw produceerde. Hoofdargument van dit tweedelige boek is – in een vrij volks en qua taal sprankelend betoog – de grondstelling van Cassander, die hij ook als pedagoog promulgeerde, van christelijke pietas als achtergrond voor de *bonae litterae* en alle verdere studie: een volledige objectiviteit tegenover het studiemateriaal zowel in teksteditie als tekstinterpretatie; een afkeer voor elke te haastige hervorming in de kerk(en) (*observatio aequi et boni*);

60. J. A. Van Houtte, *Bruges essai d'histoire urbaine*, Brussel 1967, pag. 98-99; 94; A. Verheyden, *Het Brugsch Martyrologium*, p. 19.

61. A. Viaene, *Wijsheid van Chirurgen en Astrologen*, in *Biekorf* 60 (1959), pag. 250-251.

62. I. J. De Meyer, *Analectes Médicaux*, Brugge 1851, pag. 152, 167.

63. A. C. De Schrevel, *Op. cit.*, pag. 426

64. *Id.*, pag. 740.

65. A. Schouteet, *De bedelorden en het begin van de Hervorming te Brugge*, *Hand. Soc. d'Emul.* XCVIII (1961), pag. 221 sq.

drang naar vrede, eenheid, wederzijds begrip (doctrina & suavitas); respect voor en navolging van de vroegste christelijke traditie (commemoratio doctorum); afkeer voor alle bijgeloof, corruptie en weekheid inzake geloof: *mores* en *dotes*⁶⁶. Om b.v. de eenheid te bewaren stelde hij zelfs aan keizer Ferdinand I en Maximiliaan II voor de christenen voorlopig een zelfde Credo te laten aanvaarden en voor de overige geschilpunten gewoon verdere geleerdenstudie af te wachten⁶⁷, dit zowel om de politieke en intellectuele rust te laten herontstaan als om elke vergissing te voorkomen. De Trëntse bisschop en apologeet M. Lambrecht zou, (even goed als J. Lernout, na zijn Contra Reformatorische bekering) nog in 1590 met de meeste welwillendheid – hoewel hij het pragmatisch afkeurt – zich uiten over Cassander te Brugge: G. Cassander *siende d'abuysen der Catholycken, ende d'ongeregeltheit van veel sectarissen, heeftse bijcans allegader onghelyc gehegeven, principaelycken, omdat zij malcanderen soo versmaen, schouwen, haten ende benijden, malcanderen teenemael verdoemen ende vervolghen*⁶⁸.

Lernout spreekt in 1608 over *insons libellus: De officio pii viri adversus iniquas Calvinii* en looft bij Cassander zijn *eruditio, probitas & modestia*⁶⁹.

Zo modest kwamen de apocriefe sermoenen bij de massa niet over, hoewel het feit dat én auteur én drukker nooit werden gevonden een bewijs te meer is hoe groot de invloed van de stadsmagistraat moet zijn geweest ten nadele van de inquisitie en haar fulminante agent te Brugge Lorenzo de Villavicentio, die in talrijke (bewaarde) brieven haar en Cassanders praxis aanklaagde: *todos contra la iglesia catholica; sacado de la doctrina de Calvino y de Lutero a Casandro herege*⁷⁰. Men kan het de Villavicentio moeilijk kwalijk nemen deze vergissing te maken, gezien ook de figuur van broeder Cornelis op niet rechtvaardige manier werd behandeld. Opvallend is verder dat de (vertaling van) 2 brieven van St. Lindius (de pastoor Casteels?) uit 1566-1567, aanvangt met de verdediging van de stadsmagistraat als een door God ingesteld noodzakelijke *civile macht*⁷¹, hiermee herhalend wat zowel J. L.

66. H. De Vries, *Correspondance de B. Vulcanius*, Den Haag, 1923, pag. 270-274: brief van Cassander van 1 april 1559.

67. A. C. De Schrevel, *Op. cit.*, pag. 463, 615.

68. *Id.*, pag. 611.

69. H. van Crombruggen, *Janus Lernutius. Een biografische studie*, Verb. Kon. Vl. Acad., nr. 23, Brussel, 1955, pag. 131.

70. Alg. Rijksarch. Brussel, *Leg.* 526 fol. 65.

71. *Historie van Br. Cornelis Adriaensz. van Dordrecht*, Reed. 1628, pag. 138 sq.; de *Costuymen* van het Proostse en Canuenixsche, een handboek van kerkelijk Recht, werden overigens niet vóór de 19e eeuw gepubliceerd.

Vives als J. de Damhoudere en E. Wyts reeds vóór hem hadden geschreven.

Het gaat uiteraard over de eindstrijd tussen kerkelijk en Romeins recht. Dat de Brugse magistraat de steun van bovenaf kreeg ligt precies in haar afgestudeerden te Bologna, Montpellier, Douai en het Leuvense *Collegium Trilingue*, voor de vorsten ideale werktuigen om naar het absolutisme der 17e eeuw toe te gaan.

Koele berekening was voor hen de macht der geestelijken, vooral de reguliere, op stadsvlak te laten breken, en hiervoor kon men wel wat verdragen, gezien uiteindelijk de hand kon worden gehouden aan elk Brugs „experiment”. Wat speciaal de Brugse situatie betreft: niet alleen was bovenvernoemde Lod. Van Praet, op 2 mei 1511 tot baljuw van Brugge en Het Vrije, precies door een spectaculaire actie van het Brugse Vrije verkozen⁷², doch sinds 1399 gebeurde elke benoeming door het centraal gezag (de laatste revolte ertegen dateert uit 1492), en kwamen alle stadsfunctionarissen voor als tot levenslang benoemde ambtenaren van het hof⁷³.

De namen van de Damhoudere, De Baesdorp, De Boodt, Del Rio, Lernout, De la Torre die tot de adelstand werden verheven omwille van hun „trouw” aan het centrum zijn hier bijzonder goede voorbeelden van, evengoed als P. l'Apostole, F. Craneveld, J. de Corte, P. de Smet, L. Moscheron, J. d'Oudegherst, A. Sucquet, die promoveerden naar het Parlement van Mechelen⁷⁴.

Lorenzo de Villavicentio zelf geeft toe dat alle tegenwerking en laksheid aan dit 25-tal families is toe te schrijven (er moeten aan bovenstaande lijst worden toegevoegd de Vliesridders de Melun en de Carondelet, naast stadspensionarissen en schepenen als L. De Casemboot, J. Reyvaert, A. Van Meetkercke, F. Van Maldeghem, E. Wyts, F. Nans, F. Van Belle, M. Snouckaert, W. Ketels, M. Vandeveldel)⁷⁵; terwijl het uiteraard een expliciet kenmerk is van het humanisme, verdedigd vanaf Cicero tot Hume, dat het wezenlijk element van de deugd bestaat in burgerzin en gemeenschapszin. Wie de voorkeur geeft aan een dienstbaar leven boven een leven van genot en bespiegeling behoort tot de mensheid. Precies deze context, gebonden uiteraard aan het lucratieve aspect, verleidde zovele *viri docti* aan het stads- en staatsleven deel

72. J. Colens, *Un Magistrat malgré lui*, overdruk uit *La Flandre* dl. X (Brugge 1879), 97 blzn.

73. J. A. Van Houtte, *Op. cit.*, blz. 39-40. Zeer belangwekkend in dit verband is E. Kerckhoffs-De Hey, *De functionarissen bij de Grote Raad van Mechelen, Spiegel Historiaal VIII* (1973), pag. 587 sq.

74. Belangrijke biografische gegevens in M. Baelde, *De collaterale raden onder Karel V en Filips II, Verb. Kon. Vl. Acad.*, Brussel 1965, pag. 227-330.

75. Ze worden alle expliciet vermeld in Rijksarch. Brussel, *Leg. 526 fol. 137*; 529, fol. 3; 30.

te nemen en vóór te gaan – tot en met J. van Strazeele⁷⁶ – in de armenzorg: een samenvatting van de begrippen *pietas* en *eruditio* van G. Cassander, die er de christelijke dimensie aan toevoegde.

Belangrijk bij deze elitevorming is de techniek niet de herkomst der *grootere verstandens*, wel hun mogelijkheden alle kans te geven, door de vers afgestudeerden vooreerst in stadsdienst op te nemen doch hen daarna niets in de weg te leggen wanneer zij buiten de stad promotie konden krijgen.

Bovenstaand Brugs experiment struikelde echter met de komst van M. Ryhove resp. A. Farnese. Op de „bevrijdingsdatum” 20 mei 1584 waren overleden zowel H. Goltz als broeder Cornelis, J. de Damhoudere, M. Laurin jr. en W. Pantin, en de leraren Jan van Gelder en J. Cruquius. B. Vulcanius en Fr. Goemer doceerden te Leiden, A. Hoyer, F. Goethals te Douai, L. Carrio te Leuven, F. Modius, V. Giselin, G. Laurin, G. Colve, F. Lucas en W. Taelboom waren uitgeweken naar Artois, Normandië en Frans-Vlaanderen; F. Van Maldeghem naar Luik, S. Stevin, zijn halfbroer N. Caron, A. Meetkerke, L. Casembroot en K. Van Mander naar de provincie Holland. Voeg daarbij 110 verbanningen tussen 1584-87⁷⁷, en we krijgen een *Athenae Belgicae* zonder inhoud, terwijl het aan de toekomstige studenten verboden wordt hun studies elders dan te Leuven, Dôle of Douai verder te zetten. Wie bleven na die datum uiteindelijk voor Brugge nog over? H. Audeians, die secretaris wordt bij J. Lipsius te Leuven, en twee inwonende studenten bij Lips: R. Anchemant en R. Schilders⁷⁸; Jan Lernout, die na een langdurige gevangenschap nooit meer zijn oude glans bereikt, en wiens zoon Jacob nét geen dichter wordt. De juristen Jan de Wree, Ad. Baltyn, N. Rommel en voornamelijk Olivier de Wree, die een eind- en meteen glanspunt wordt in de moderne historiografie. A. De Boodt die, na de 15e-eeuwse Jac. Vilt, een tweede Brugse Boëthiusvertaling maakt. De Jezuïetenschool en -bibliotheek vervangt alle vorige centra van geleerdheid en de stadsschool wordt een kweekschool voor onderwijzers.

Epiloog

De bepaling van Brugge als een *Athenae Belgicae*, in 1526 door Erasmus gelanceerd, wijst in de eerste plaats niet op de bloei der letteren – meerwaardig aan Gent, Leuven, enz. – doch wel op een

76. L. Gilliodts-Van Severen, *Op. cit.*, pag. 526-527; Stadsarch. Brugge, *Secrete Resolutieboeken 1557-1565*, fol. 78.

77. J. A. Van Houtte, *Op. cit.*, pag. 98.

78. Op de grafsteen voor H. Audeians wordt zelfs zijn secretariaatswerk voor Lipsius mee opgenomen: J. Gaillard, *Inscriptions funéraires monumentales*, Dl. I, Brugge 1856, pag. 81: *qui litteris humanioribus sub Lypcio egregie excultus...*

mentaliteit van stadsregering die de eigen traditie, ev. de eigen taal, op soepele manier verbindt met de nieuwe economische en politieke realiteit; zij steunt op een uitgebreid mecenaat dat qua etatisme n et ni et het Calvinisme aanvaardt, omwille van Calvijns gebrek aan pietas. *Athenae Belgicae* duidt evenzeer op de stad in nieuwbouw en het handelsverkeer dat verloopt van Italië en Castilië over Brugge tot in Scandinavië. Het duidt vervolgens op het feit dat de stadsinstellingen een kweekschool waren zowel voor hoogleraren en priv eleraren (vooral Grieks) van Coimba tot Leiden, en van hogere ambtenaren die zich hun afkomst en de stadsnoden bleven herinneren. Dit laatste staat uiteraard in tegenspraak met het ontluikend nationalisme bij zowel J. de Meyere als P. d'Oudegherst, S. Stevin en het Jezu etentoneel uit 1604. De rekkelijkheid op het vlak van orthodox christendom is volkomen door Cassander geïnspireerd, en leidde wel tot een beperking van de vervolging, niet tot de realisatie van een civitas dei, zoals die door J. L. Vives was voorgesteld. De intellectuele breuk, die 1584 meebracht, werd in Brugge niet v oor de 19e eeuw opgehaald, mede veroorzaakt door het sluiten van het Vlaamse cultuurcentrum Douai onder Lodewijk XIV.

De belangrijkste resultaten van dit Brugse humanisme, Vives en Cassander terzij gelaten, waren J. de Meyere, Oliv. de Wree voor de historiografie, Jan Lernout voor de poëzie, A. Scoonhove, H. Cruquius, B. Vulcanius en F. de Maulde als filologen, S. Stevin in de exacte wetenschappen, F. Craneveld, J. de Corte en F. Reyvaert in de Rechtswetenschappen; en de oprichting van de Illustrere School in 1541. De middeleeuwse muzikale prestaties gingen verloren net als de economie, de boekdrukkunst, de plastische kunsten, aan Antwerpen.